

UDK 930.1 (497.6) "19"
Pregledni rad

OSVRT NA ISTORIOGRAFSKU PRODUKCIJU O ZAVNOBiH-u

Seka Brkljača

Univerzitet u Sarajevu, Institut za historiju, Bosna i Hercegovina

Komparirajući kvantitativno i kvalitativno istoriografsku produkciju o ZAVNOBiH-u s političkim promjenama u Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji (SFRJ), kao i nakon njenog raspada, u vezi s jačanjem republičkih posebnosti, a time i bosanskohercegovačke državnosti, cilj rada je detekcija naučnih motiva i ocjena o ZAVNOBiH-u u odnosu na politiku vremena u kojem su se ti radovi pojavljivali.

Ključne riječi: ZAVNOBiH, AVNOJ, Bosna i Hercegovina, Jugoslavija, državnost, politika, istoriografija, bibliografija

Niz koji hronološki prati pojavljivanje monografija, članaka, priloga, zbornika i rasprava s naučnih skupova nakon Drugog svjetskog rata do danas, koji se dotiču ili obrađuju problem administrativnog uređenja nove Jugoslavije, a time i položaja Bosne i Hercegovine u njoj, kao i u periodu nakon raspada SFRJ, svakako svojim longitudinalnim uobličavanjem dozvoljava detekciju motiva i ocjena o ZAVNOBiH-u, koji nisu samo naučni u odnosu na politiku vremena u kome se ti radovi pojavljuju, heterogeni kako po sadržaju tako i kvantitativno različiti po pojedinim vremenskim sekvencama.

Uvid i analiza zamašne produkcije o ZAVNOBiH-u, bilo da se to odnosi na ZAVNOBiH kao glavnu i centralnu rolu nekog djela ili usputni manje više spominjani problem u okviru neke druge teme, dozvolila je i omogućila opaske, uopštavanja i zaključke, te konačno i prikaz tendencija u ne samo historiografskoj literaturi o ZAVNOBiH-u, sa selektivnom bibliografijom, koja oslikava trendove i usmjerenja historiografije u periodu od samih događaja, zasjedanja ZAVNOBiH, do danas, s napomenom, bez pretenzija da se u radu pravi pojedinačna kritička analiza, ne samo svakog djela, nego i podtematskih grupacija.

Sakupljanje bibliografske građe o ZAVNOBiH-u, nastale u ipak ovako dugom vremenskom periodu, ukazuje, već i na prvi pogled, da su te godine bile kvantitativno zaista plodne, što će dokazati i priloženi selektivni bibliografski pregled. Međutim, prvi zaključci, koji se nameću, potvrđuju da sam ZAVNOBiH kao tema za sebe je nesrazmjerna po broju bibliografskih jedinica u odnosu na tretiranje tog historiografskog problema u sintezama, monografijama, člancima i prilogima koji se bave nekom drugom tematikom vezanom ne samo za Drugi svjetski rat i na jugoslovenskom području, a posebno kada je u pitanju sama Bosna i Hercegovina. Dok prvi dio tvrdnje traži ozbiljniju naknadnu analizu, druga tvrdnja proizilazi iz same prirode tako složenog i nezaobilaznog problema kao što je ZAVNOBiH, kako po strukturi samog događaja, rješenja i posljedica. Osnovna karakteristika svih pisanja i to svih vrsta o ZAVNOBiH-u, a to je jedina zajednička crta, je da direktno ili posredno potvrđuju da je to svojom nezaobilaznošću bio značajan događaj koga, uz sve društveno-političke promjene, nije pokrila prašina zaborava.

Nema istorije koja bi mogla da usaglasi gledišta o uzrocima, prelomnicama i posljedicama svjetskog rata od 1939. do 1945. godine, čiji je dio, od 1941. godine, bio i jugoslovenski prostor, odnosno i Bosna i Hercegovina. Riječ je o spletovima najraznovrsnijih interesa koji žive i danas, predrasudama koje se ne daju tako jednostavno iščupati, suprotnim ideološkim viđenjima, na razne načine doživljenim iskustvima, kojima se priključuju savremeni antagonizmi, koji sigurno dijelom izviru i iz Drugog svjetskog rata. Na primjeru ZAVNOBiH-a nastala je historiografska baština koja se u vezi s ovom temom pojednostavljeno može svesti na pitanja ideologizacije i osporavanja, od apologetskog stava prema samom činu, njegovoj ulozi i rezultatima, a posebno kao tački kontinuiteta u novom početku, do nihilističkog obezvrjeđivanja svih varijanti kojima se, moramo priznati, kvantitativno mnogo više bavila publicistika svih vrsta i boja nego historiografija.

Kritička istoriografija u Bosni i Hercegovini, usput rečeno ograničena i štura napomena koja slijedi ipak potkrepljuje izrečenu karakteristiku, propitivala je zastranjivanja koja proizilaze iz činjenice da je istorijska nauka, kako navodi Latinka Perović, uz ekonomiju najviše politička nauka.¹ Međunarodne konferencije i nakon njih objavljeni zbornici radova kao: *Savjetovanje o istoriografiji Bosne i Hercegovine 1945-1982*, (1983); *Historiografija o Bosni i Hercegovini*, (2000); *Historijski mitovi na Balkanu*, (2003); *Historiografija u Bosni i Hercegovini od 1990. do 2003. godine*, (2003); *60 godina od završetka Drugog svjetskog rata – kako se sjećati 1945. godine*, (2006); *Revizija prošlosti na prostorima bivše Jugoslavije*, (2007), kao i drugi,² nisu se u mnoštvu tema bavili samim ZAVNOBiH-om, ali su se posredno doticali njegovih temelja kada je u pitanju državnost Bosne i Hercegovine ili nacionalno pitanje, odnosno pitanja, te i osnovnih poruka, kao neprevaziđenih vrijednosti, a to je bio jasno izraženi antifašizam.

Vulgarizujuća pravolinijska crta razvoja istoriografije o Bosni i Hercegovini nakon Drugog svjetskog rata o Bosni i Hercegovini u ratu, s monopolističkom prevagom tema iz vojne istorije,³ strukturalno se usložnjavala pedesetih godina interesom za teme koje su se odnosile na pitanje nastanka i razvoja narodne vlasti,⁴ ali do šezdesetih godina 20. stoljeća izgledalo je da nema interesa i motiva da se istražuju i obrađuju teme vezane za položaj, status Bosne i Hercegovine u zajedničkoj državi i izgradnji bosanskohercegovačke državnosti. Ali, to na prvi pogled samo tako izgleda. Mark Fero ukazuje na činjenicu 1985. godine da se gotovo ne može pronaći epoha ljudske istorije koja nije bila ili je pod nadzorom ili nadgledanjem: crkve, države, nacije, vođe, a za savremenike 20. stoljeća podužem nizu nadzornika posebno treba dodati

¹ “Uz filozofiju i umetničko stvaralaštvo, ona je jedan od najosetljivijih barometara duhovne atmosfere društva, koja se ne dešava ni samo ni preventveno na planu ideja”. u: Perović L. 1998. 164.

² Iako ponekad u suorganizaciji s drugim institucijama, Institut za istoriju u Sarajevu najčešće je osnovna adresa na koju se odnosi organizacija ovih konferencija, te izdavačka djelatnost koja je pružila na uvid naučnoj i laičkoj javnosti rezultate ovih naučnih skupova, kao i: *Rasprave o nacionalnom identitetu Bošnjaka – zbornik radova*, 2009.; *Identitet Bosne i Hercegovine – zbornik radova*, 2011.

³ Hurem R. 1983. 87-92.; Hurem R. i Brkljača S. 2000. 149-151.; Brkljača S. 2003. 63-65.

⁴ Hurem R. 1983. 92-94.

ideologije i partije.⁵ Dovoljno je ovome spisku priključiti egzistiranje Komisije za istoriju Centralnog komiteta Saveza komunista BiH ili navode iz uvodnog izlaganja na *Savjetovanju o historiografiji 1982. godine* u Sarajevu prof. dr Rade Petrovića, da je o razvoju istorijske nauke u Bosni i Hercegovini raspravljano, pored stručnih tijela, i u političkim, i to najvišim i najvažnijim.⁶ Asocijativnim metodom u hronološkoj liniji raspoređujući pojavu prvih djela, a posebno velikog naučnog skupa *Istorijske pretpostavke republike Bosne i Hercegovine* iz novembra 1968. godine,⁷ i izdavanje zbornika izabrane građe ZAVNOBiH – *dokumenti*, iste godine,⁸ nameće se paralela s političkim promjenama u jugoslavenskoj federaciji. Te promjene inicirale su i potrebu daljeg izgrađivanja republika, kojoj naučna politika institucija i pojedinaca odabirom tema, koje analiziraju genezu državnosti Bosne i Hercegovine s ključnim akcentom na ZAVNOBiH-u, daju svojevrsni fundament u afirmaciji njenog položaja u novoj konstelaciji zajedničke države. Dovoljno je samo baciti pogled na spisak organizatora konferencije o istorijskim pretpostavkama Bosne i Hercegovine (Institut za istoriju, Akademija nauka i umjetnosti BiH, Društvo istoričara Bosne i Hercegovine, Katedra za istoriju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu, Katedra državnog i međunarodnog prava Pravnog fakulteta u Sarajevu, Katedra za političke nauke Fakulteta političkih nauka u Sarajevu, Skupština SR BiH, Centralni komitet SK BiH), pa da se dobije potvrda da je to bio državni projekat. Međutim, u svakom slučaju objavljeni rezultati su naučni i zavidni da bi i danas uz kritički pristup bili i ostali nezaobilazni u proučavanju tog problema. Ustavni amandmani iz 1971. godine, a posebno amandman 18. iz 1972. godine, koji izražava Bosnu i Hercegovinu kao državu, motiviše istra-

⁵ Perović L. 1985.

⁶ Petrović R. 1983. 14.

⁷ Povodom 25-te godišnjice Prvog zasjedanja ZAVNOBiH-a u Sarajevu je održan poseban naučni skup, *Istorijske pretpostavke republike Bosne i Hercegovine*, na kome je problematika državnosti Bosne i Hercegovine razmatrana u okviru istorijskih i nacionalno-političkih kretanja na jugoslovenskom prostoru i u Bosni i Hercegovini od srednjeg vijeka do 1945. godine. Poenta ove naučne konferencije bila je o mjestu i ulozi ZAVNOBiH-a u izgradnji bosanskohercegovačke državnosti, a zavidan spisak učesnika (80), objavljenih trideset referata istoričara, prateća vrlo korisna diskusija, više predstavnika političkog i kulturnog života, organizatora, kao i podrška političkih organizacija potvrđuje afirmaciju teme u skladu s jačanjem individualnosti Bosne i Hercegovine tih godina.

⁸ ZAVNOBiH – *dokumenti*, knj. I. i knj. II. 1968.

živače, velikim dijelom i istoričare prava, da se bave ZAVNOBiH-om.⁹

Svojevrsni istraživačko-vremenski vakum od dvadesetak godina nakon Prvog zasjedanja ZAVNOBiH-a nanio je nepopravljivu štetu osnovnim pretpostavkama za naučnu obradu ove teme, a to je pitanje izvora, jer su biološki nestali ili oštetili sjećanje talozima onovremene sadašnjosti glavni akteri sudbonosnih rasprava, dilema i dogovora koji su rezultirali ZAVNOBiH-om, onakvim kakav je bio, ili AVNOJ-em, kakav je mogao biti. Praznine u postojećoj dokumentarnoj građi iz provincijencije komunističkog pokreta, koje jednim dijelom proizilaze iz prirode i metoda rada tog pokreta kao ilegalnog i pokreta u ratu, uz kritički pristup, koji ispravlja nejasnoće ili netačnosti nastale kao rezultat subjektivne dimenzije sjećanja, prezentiranih u funkciji historijskog izvora, važna su dopuna, a nekada i jedini podaci koji omogućavaju historijsku rekonstrukciju, a ratni dogovori vojno-političkih aktera oko statusa Bosne i Hercegovine u novoj budućoj Jugoslaviji su jedan od najboljih primjera za to.¹⁰ Intervju, kao metod oral history sigurno nije bio nepoznat tadašnjim istraživačima, ali politički obrasci nisu bili pogodni za istraživanje i talasanje kvazi harmoničnih pogleda na posebnost Bosne i Hercegovine,¹¹ ili pitanje nacionalnog identiteta Muslimana,¹² koji su u tadašnjim historiografskim djelima označavane kao principijelne diskusije. Da su te kontroverze u ime jedinstva i istovjetnog gledanja, kako se danas kaže jednoumlja, bile stavljane pod tepih,

⁹ Babić N. i Otašević D. 1970.; *ZAVNOBiH i izgradnja bosanskohercegovačke državnosti – zbornik radova*. 1970.; *Bosna i Hercegovina kao državna i samoupravna zajednica – zbornik radova* 1971.; Borovčanin D. 1979.; Borovčanin D. 1982.

¹⁰ Čolaković R. 1956.; Čolaković R. 1960.; Broz J. T. 1977.; Pucar Đ. S. 1981.; Danilović U. 1987.; Karabegović O. 1988.; Đilas M. 1990.; Antonić Z. 1991.

¹¹ Prema članku *Nauka u Bosni i Hercegovini – stanje i perspektive*, iz 1972. godine, težište aktivnosti predstavnika Saveza komunista nakon Osme sjednice CK SK BiH iz maja 1969. godine na polju obrazovanja, nauke i kulture preneseno je u narednu deceniju da bi “njihova reagovanja oštrom političkom kritikom, ponekad čak i diskvalifikacijom često su bila ishitrena i bez prethodne pouzdanije marksističke analize. Ovakvi i slični događaji bili su razlog i povod za isticanje i politiziranje pojedinačnih pojava koje su se preobraćale u incidentne slučajeve u kulturi i nekad narastale do takvih razmjera da su nalazile odjeka na širem jugoslovenskom prostoru, s paternalističkim uplitanjima, čak i nacionalističkim manipulacijama unutar Bosne i Hercegovine, ili u odnosu prema njoj”. Vidi: Trnka K. 1990. 204-205.

¹² Masleša V. 1956.; Purivatra A. 1969.; *AVNOJ i narodnooslobodilačka borba u Bosni i Hercegovini 1942-1943.*, - *zbornik radova*. 1974.; Suljević K. 1981.; Purivatra A. 1984. 141-166.; Redžić E. 1989.

čak i represivnim metodama, posebno obilježeno sedamdesetih godina,¹³ ali ne i zauvijek izbrisane, pokazuje raščlamba jednoobraznog pravca afirmacije ZAVNOBiH-a u istoriografskoj literaturi na više krakova, dokazujući da je različito poimanje ovoga istoriografskog problema kao političkog, pojava i proces dugog trajanja.

S postepenom promjenom atmosfere i političkim zbivanjima u Jugoslaviji, od sredine osamdesetih pa dalje, gdje je, svakako, što se tiče tretmana i ZAVNOBiH-a tačka prekretnica pojavljivanje Memoranduma Srpske akademije nauka i umetnosti, 1986. godine, došlo je i do izvjesnog zaokreta u istoriografiji, kažem izvjesnog, jer taj zaokret nije bio opšti ni jednoobrazan. U postjugoslovenskim zemljama mogu se uočiti svi mogući modeli revizionizma prošlosti, i to ne samo nedavne nego i one najstarije, od ignorancije, transformacija “pozitivnog” u “negativno” i obrnuto, paradoksalnih komparacija do pojava jezičkog revizionizma.¹⁴ Svakako, ima osnova za mišljenje da su političke ideje i politička zbivanja uticala na predmetnu orijentaciju, idejne i tematske odrednice istoriografije o Bosni i Hercegovini od 1941. do 1945. godine.¹⁵ Nedvojbeno je da je druga polovina osamdesetih u istoriografiji na jugoslovenskom području o Drugom svjetskom ratu, naravno i u Bosni i Hercegovini, međaš koji označava prekretnicu, odnosno označava drugu prelomnu tačku istorije istoriografije o kompleksnom problemu pod jednim nazivom ZAVNOBiH. Reklo bi se da je promjena političke klime krajem osamdesetih godina stvorila jednu od pretpostavki, pored otvaranja arhiva kojima je istekla zabrana upotrebe, da se bez ideološke pristrasnosti, partijske discipliranosti i sličnog, propita, naučno kritički i osmisli i bez straha ponovo revalorizira ratni period. Ali, dok tadašnja istoriografija još nije ni stigla da propita stavove njegovane u istorijskoj nauci pod jednopartijskim nadzorom, puhnuili su neki novi politički vjetrovi i mnogi istoričari su dokazali da je istoričar ipak samo dijete svoga vremena i pragmatično su punim jedrima krenuli naprijed.¹⁶ Njima su se pridružili i oni koji su se nazivali istoričarima, naprosto se utrkujući u “novom pristupu”, formiranju u javnom diskursu “odgovarajuće prošlosti”,

¹³ Diskusija o knjizi Rasima Hurema, 1975-1976. 343-413.; Filandra Š. 1998. 240-251.; Kamberović H. 2006. 25-31.

¹⁴ Kamberović H. 2007. 11-12.

¹⁵ Donia J. R. 2006.a. 17-25.; Kamberović H. 2006. 25-37.

¹⁶ Kuljić T. 2002.; Hobsbawm E. 2003.; Petranović B. 1994.

devalviranju antifašizma i njegovih rezultata,¹⁷ te pseudonaučnim pristupom, kao što je i kovanica “hrvatski antifašizam”,¹⁸ uzdizanjem njegove suprotnosti. Negacija antifašističkog karaktera rata¹⁹ i njegovo promovisanje u eminentno građanski rat borbe za vlast,²⁰ negacija i antifašističkog vijeća u Bosni i Hercegovini²¹ i negacija avnojevskih granica,²² negacija Bosne i Hercegovine kao vještačke tvorevine²³ u prtljagu s Muslimanima kao vještački, partijski promovisane nacije, samo su neke od karakteristika u podužem spisku sistematizacije “novog pravca,” koji je, prevashodno negirajući ZAVNOBiH,²⁴ kvazi naučno uticao na političku i vojnu pripremu i bio u direktnoj korelaciji sa događajima od 1992. do 1995. godine u Bosni i Hercegovini.²⁵ O tome svjedoči poduži spisak objavljenih djela, knjiga, članaka, brojnih feljtona i konferencija s oznakom naučne, udžbeničke literature, pri čemu izdvajam samo neke primjere. ZAVNOBiH-u se spočitava pitanje legitimiteta, da “narodi nisu neposredno i stvarno pitani” da je “njihovo samoopredjeljenje izvršeno pomoću raspleta od brojno slabe manjine ili silom oružja i okolnosti u malo zadovoljavajućim sporazumima sa vođama”,²⁶ ili “privremeni taktički potez” jugoslavenskih komunista,²⁷ itd., prenebrežavajući istorijski kontekst događaja prije, oko i poslije ZANOBiH-a i AVNOJ-a.²⁸ Pragmatična i oportuna amnezija autora, koji su nekada pisali afirmativno o izgradnji narodne vlasti u Bosni Hercegovini,²⁹

¹⁷ Petrović V. 2007. 21-42.

¹⁸ Barić N. 2007. 211-217.

¹⁹ Filipović M. 2006. 9-15.

²⁰ Đuretić V. 1985.; Minić M. 1993.

²¹ *Problemi državno-pravnog položaja i uređenja Bosne i Hercegovine 1878-1945. – zbornik radova.* 1994.

²² *Stvaranje i razaranje Jugoslavije – zbornik radova.* 1996.

²³ Kreso M. 2007. 242-257.

²⁴ Redžić E. 2001.a.; Redžić E. 2007. 364-386.

²⁵ Softić S. 2000.; Macić B. 2007. 300-320.

²⁶ Pavlović K. S. 1996. 19.; Zečević M. 1992. 178-180.

²⁷ Vodušek-Starić J. 2006.

²⁸ Otašević D. 2007. 348-351.; Bandžović S. 2002. 179-204.; Bandžović S. 2006. 99-128.; Bandžović S. 2007. 14-41.

²⁹ Đuretić V. 1981.

mutirala je, simbolično rečeno, s lijeva na desno, da bi 1994. godine konferencijom u Beogradu³⁰ splet okolnosti oko ZAVNOBiH-a bile okarakterisane kao “voluntarističke transformacije,” koje su dovele do “razaračkog toka od neprirodnih avnojevskih podjela 1943. godine”³¹

Dok se čitav prtljag “novog pristupa” klackao na vododjelnici fašizam-anti-fašizam, pojavljuju se prilozi koji svojim rezultatima istraživanja, ne negirajući osnovne vrijednosti kompleksnog problema koji kumulativno možemo nazvati ZAVNOBiH, imaju drugačije ocjene događaja, ličnosti i uopće involviranih subjekata i njihovih aktivnosti u ovome tako složenom i događajima zgusnutom periodu s posljedicama bitnim i dugog trajanja. Međutim, to je metodološka pojava koja, uvažavajući i propitujući faktografiju na osnovu svog poimanja filozofije istorije, analizira i zaključuje. *Bosanski identitet između prošlosti i budućnosti*³² ili *Historijske i historiografske kontroverze i dileme nacionalnog nominiranja u Bosni i Hercegovini*,³³ Vere Kržišnik, propituje u novim istorijskim uslovima na višedecenijskoj distanci istorijske konzekvence osnovne poruke ZAVNOBiH-a: da Bosna i Hercegovina nije ni srpska ni hrvatska ni muslimanka nego je i, i, i., ali, po njoj, sa fatalnim i dalekosežnim nedostatkom da nije i bosanska, odnosno bosanskohercegovačka.³⁴ ZAVNOBiH je nezaobilazan i dalje u historiografskoj produkciji koja se dotiče tema koje hronološki prolaze kroz period Drugog svjetskog rata (Enver Redžić, Mustafa Imamović, itd.).³⁵

Dok je pravo svake države da promovise simbol svoje državnosti u nekom događaju iz prošlosti redizajnirajući ga prema vlastitim potrebama i htijenjima, historiografska produkcija ne može se častiti epitetima naučne metodologije kao dosljedni poštovalac istorijskog konteksta u kome se dogodio ZAVNOBiH, bez njegovih izvornih sastavnica, kako onih ideoloških, odnosno komunističko revolucionarnih, tako i onih koje smještaju ZAVNOBiH u širi

³⁰ *Bosna i Hercegovina od srednjeg veka do najnovijeg vremena – zbornik radova*.1995.

³¹ Đuretić V. 1995. 437-451.

³² Kržišnik-Bukić V. 1996., Kržišnik-Bukić V. 1997.

³³ Kržišnik-Bukić V. 2007. 258-271.; Kržišnik-Bukić V. 2003. 297-315.

³⁴ Kržišnik-Bukić V. 2003. 304-305.

³⁵ *Istorija Saveza komunista Jugoslavije*.1985.; *Istorija Saveza komunista Bosne i Hercegovine, knj. I*. 1990.; Imamović M. 1997.; Redžić E. 1998.; *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata*. 1994. (II. izd. 1997); Redžić E. 2000.; Trnka K. 2000.; Čaušević Dž. 2005.

jugoslovenski okvir. Bez tih odrednica, koje se kao nepogodna i nepotrebna košuljica skidaju sa ZAVNOBiH-a svodeći ga na prosti čin, koji je značajan za obradu neke druge teme, državnost, nacionalni identitet itd., je, blago rečeno, istorijski nekorektna,³⁶ čak često i paradoksalna. Valorizacija produkcije, koja se na takav način dotiče ZAVNOBiH-a, predstavljaju političke publikacije i interpretacije koje, na svaki način, u naporima da “ozbiljno” utiču na formiranje svoje slike o prošlosti kod javnog mnijenja, nastoje da se izraze kao naučna istoriografska produkcija.

U vrijeme kada je savremeni rat u Bosni i Hercegovini bacio u sjenu već pomalo inertni opšti interes za proučavanje tema i problema iz perioda Drugog svjetskog rata,³⁷ nezaobilazno tretiranje ZAVNOBiH-a³⁸ u djelima šireg vremenskog dijapazona i nekih drugih tema³⁹ i problema⁴⁰ potvrđuje i dalje svježinu i značaj tog čina, koji se može porediti i sa događajima i porukama Francuske revolucije, koji su njenim prvim porazima, kao i kasnijim razvojem događaja u Evropi, bili poništavani ili zanemareni, a danas su ne samo oživljeni, nego i tako značajni. Komparativna analiza nikada kod nas stvarno oživotvorene *Deklaracije o pravima građana Bosne i Hercegovine*⁴¹ Drugog zasjedanja ZAVNOBiH-a, održanog u Sanskom Mostu od 30. juna do 2. jula 1944. godine,⁴² nameće, sama po sebi, poređenja sa sličnim ili istim porukama Francuske revolucije. Njen eho je svakako vrlo svježja inspiracija istraživačima da sa ovako značajne vremenske distance proučavaju tako složen problem kao što je bio Drugi svjetski rat na ovim prostorima, s posebno naglašenim akcentom na njegovim rezultatima i mehanizmima rješenja.

³⁶ Barić N. 2007. 221-222.

³⁷ Kamberović H. 2006. 25-35.

³⁸ ZAVNOBiH – *Deklaracija o pravima građana Bosne i Hercegovine* – zbornik radova. 2000.

³⁹ Čaušević Dž. 2007. 76-84.; Filipović M. 2007. 125-143.

⁴⁰ Redžić E. 2001. b.; Fine Jr. J. – Donia J. R. 1994.,1995.,2011.; Donia J. R. 2006.b.; Pejanović M. 2006. 129-138.; Hasanović I. 2006. 161-174.

⁴¹ Lovrenović D., Sućeska A., Tepić I. i Azinović V. 1991. – prilozi 81.; Trnka K. 2007. 422-429.

⁴² Deklaracija je imala karakter ustava i njom su garantovana osnovna ljudska prava (nacionalna ravnopravnost, sloboda vjeroispovjesti, sloboda zbora i dogovora, udruživanja i štampe, lična i imovinska sigurnost, ravnopravnost polova, aktivno i pasivno pravo glasa sa navršenih 18 godina itd.), a funkcije vlasti polazile su od principa jedinstva izvršne, sudske i zakonodavne vlasti (Žan-Žak Ruso).

Zaključak

Na primjeru ZAVNOBiH-a nastala je istoriografska baština koja se u vezi s ovom temom pojednostavljeno može svesti na pitanja ideologizacije i osporavanja, od apologetskog stava prema samom činu, njegovoj ulozi i rezultatima, a posebno kao tački kontinuiteta u novom početku, do nihilističkog obezvrjeđivanja svih varijanti kojima se, kvantitativno mnogo više bavila publicistika svih vrsta i boja nego istoriografija.

Komparirajući istoriografsku produkciju o toj temi s političkim promjenama u SFRJ u vezi sa procesom jačanja republičkih posebnosti, a time i bosanskohercegovačke državnosti, evidentno je da su naučni motivi za istraživanjem i obradom ZAVNOBiH-a šezdesetih godina 20. stoljeća išli uporedo s tim tendencijama.

Raščlamba jednoobraznog pravca afirmacije ZAVNOBiH-a u istoriografskoj literaturi na više krakova od osamdesetih godina 20. stoljeća, uporedo sa dubokim i složenim promjenama u SFRJ i Bosni i Hercegovini, dokazuje da je različito poimanje ovoga istoriografskog pitanja kao političkog, pojava i proces dugog trajanja. Dok se čitav prtljag “novog pristupa” klackao na vododjelnici fašizam-antifašizam, pojavljuju se prilozi koji svojim rezultatima istraživanja, ne negirajući osnovne vrijednosti kompleksnog problema koji kumulativno možemo nazvati ZAVNOBiH, imaju drugačije ocjene događaja, ličnosti i uopće involviranih subjekata i njihovih aktivnosti u ovome tako složenom i događajima zgusnutom periodu s posljedicama bitnim i dugog trajanja, ali to je metodološka pojava koja uvažavajući i propitujući faktografiju na osnovu svog poimanja filozofije istorije analizira i zaključuje.

IZVORI I LITERATURA

IZVORI

a. Objavljeni izvori

- ZAVNOBiH – dokumenti, knj. I (1943-1944), knj. II (1945). 1968. Sarajevo: Institut za istoriju radničkog pokreta, IP Veselin Masleša.

LITERATURA

- Antonić Z. 1991. *Rodoljub Čolaković u svetlu svog dnevnika*. Beograd: IP Knjiga.
- AVNOJ i narodnooslobodilačka borba u Bosni i Hercegovini 1942-1943. – zbornik radova. 1974. Beograd: Rad.
- Babić N. i Otašević D. 1970. *ZAVNOBiH i izgradnja bosanskohercegovačke državnosti*. Sarajevo: Muzej revolucije Bosne i Hercegovine.
- Bandžović S. 2002. “Bosna i Hercegovina u raspravama i odlukama Drugog zasjedanja AVNOJ-a”. u: *Prilozi 31*. Sarajevo: Institut za istoriju.
- Bandžović S. 2006. “Titov odnos prema izgradnji bosansko-hercegovačke državnosti”. u: *Tito i Bosna i Hercegovina – zbornik radova*. Sarajevo: Savez društava Tito u Bosni i Hercegovini.
- Bandžović S. 2007. “Bosna i Hercegovina u koncepcijama Komunističke partije Jugoslavije”. u: *Bosna i Hercegovina prije i nakon ZAVNOBiH-a – zbornik radova*. Posebna izdanja ANUBiH 124. Odjeljenje društvenih nauka 37. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti BiH,
- Barić N. 2007. “Antifašistička borba u Drugom svjetskom ratu u političkim interpretacijama hrvatskih predsjednika 1991-2006.” u: *Revizija prošlosti na prostorima bivše Jugoslavije – zbornik radova*. Sarajevo: Institut za istoriju.
- Borovčanin D. 1979. *Izgradnja bosanskohercegovačke državnosti NOR-a*. Sarajevo: IP Veselin Masleša.
- Borovčanin D. 1982. *KPJ i razvoj narodne vlasti u Bosni i Hercegovini (1941-1945)*. Sarajevo: NIŠRO Oslobođenje.
- *Bosna i Hercegovina kao državna i samoupravna zajednica – zbornik radova*. 1971. Sarajevo:
- *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata*. 1994. (II. izd. 1997). Sarajevo: ŠVK OS BiH.
- *Bosna i Hercegovina od srednjeg veka do najnovijeg vremena – zbornik radova*. 1995. Beograd: Istorijski institut SANU.
- Brkljača S. 2003. “Historiografska literatura o Bosni i Hercegovini u Drugom svjetskom ratu objavljena u posljednjih dvadesetak godina. u: *Historiografija u Bosni i Hercegovini od 1990-2003*. Sarajevo: Institut za istoriju.
- Broz J. T. 1977. *O bratstvu i jedinstvu*. Beograd: Mladost.
- Čaušević Dž. 2005. *Pravno-politički razvitak Bosne i Hercegovine – dokumenti sa komentarima*. Sarajevo: Magistrat.

- Čaušević Dž. 2007. “Uloga ZAVNOBiH-a u stvaranju novog pravnog poretka u Bosni i Hercegovini tokom NOR-a”. u: *Bosna i Hercegovina prije i nakon ZAVNOBiH-a – zbornik radova*. Posebna izdanja 124. Odjeljenje društvenih nauka 37. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti BiH.
- Čolaković R. 1956. *Zapisi iz oslobodilačkog rata. knj.2*. Beograd: Prosveta.
- Čolaković R. 1960. *Izabrani govori i članci*. Sarajevo: Svjetlost.
- Danilović U. 1987. *Sjećanja III*. Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar.
- Diskusija o knjizi Rasima Hurema: “Križa narodnooslobodilačkog pokreta u Bosni i Hercegovini krajem 1941. i početkom 1942. godine. Sarajevo: Svjetlost. 1972. 322”. 1975-1976. u: *Prilozi 11-12, XI-XII*. Sarajevo: Institut za istoriju.
- Donia J. R. 2006. a. “Bosna i Hercegovina u vrtlogu: promjene u prikazivanju Drugog svjetskog rata u literaturi na engleskom jeziku od 1945. do 2005. godine”. u: *60 godina od završetka Drugog svjetskog rata – kako se sjećati 1945. godine – zbornik radova*. Sarajevo: Institut za istoriju.
- Donia J. R. 2006. b. *Sarajevo – biografija grada*. Sarajevo: Institut za istoriju.
- Đuretić V. 1981. *Narodna vlast u Bosni i Hercegovini 1941-1945*. Beograd – Sarajevo: Narodna knjiga.
- Đuretić V. 1985. *Saveznici i jugoslovenska ratna drama, knj. I. i II*. Beograd: Narodna knjiga.
- Đuretić V. 1995. “Građanski rat u Bosni i Hercegovini 1992-1994. Bumerang Titove politike”. u: *Bosna i Hercegovina od srednjeg veka do najnovijeg vremena – zbornik radova*. Beograd: Narodna knjiga.
- Filandra Š. 1998. *Bošnjačka politika u XX stoljeću*. Sarajevo: Sejtarija.
- Filipović M. 2006. “Zloupotreba rezultata antifašističke borbe – prilog razumijevanju događaja nakon pobjede nad fašizmom”. u: *60 godina od završetka Drugog svjetskog rata – kako se sjećati 1945. godine*. Sarajevo: Institut za istoriju.
- Filipović M. 2007. “Pitanje konstitutivnosti naroda u ustavno-pravnoj praksi Bosne i Hercegovine”. u: *Bosna i Hercegovina prije i nakon ZAVNOBiH-a – zbornik radova*. Posebna izdanja ANUBiH 124. Odjeljenje društvenih nauka 37. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti BiH.
- Fine J. – Donia J. R. 1995. *Bosna i Hercegovina: tradicija koju su izdali*. Sarajevo: Fama.
- Hasanović I. 2006. “Uloga i doprinos Josipa Broza Tita u obnovi državnosti Bosne i Hercegovine”. u: *Tito i Bosna i Hercegovina – zbornik radova*. Sarajevo: Savez društava Tito u Bosni i Hercegovini.
- *Historiografija o Bosni i Hercegovini*. 2000. *Prilozi 29*. Sarajevo: Institut za istoriju.

- *Historiografija u Bosni i Hercegovini od 1990-2003. godine*. 2003. Sarajevo: Institut za istoriju.
- *Historijski mitovi na Balkanu – zbornik radova*. 2003. Sarajevo: Institut za istoriju.
- Hobsbawm E. 2003. *O istoriji. O teriji, praksi i i razvoju istorije i njenoj relevantnosti za savremeni svet*. Beograd:
- Hurem R. 1983. “Naša istoriografija o Bosni i Hercegovini 1941-1945.” u: *Savjetovanje o historiografiji Bosne i Hercegovine (1945-1982)*. Posebna izdanja ANU-BiH, knj. LXV., Odjeljenje društvenih nauka 12. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti BiH.
- Hurem R. – Brkljača S. 2000. “Historiografska literatura o Bosni i Hercegovini u Drugom svjetskom ratu objavljena nakon 1980. godine u zemlji i inostranstvu” u: *Prilozi 29*. Sarajevo: Institut za istoriju.
- *Identitet Bosne i Hercegovine – zbornik radova, knj. 1. i knj. 2*. 2011. Sarajevo: Institut za istoriju.
- Imamović M. 1997. *Historija Bošnjaka*. Sarajevo: BZG Preporod.
- *Istorija Saveza komunista Jugoslavije*. 1985. Beograd: Izdavački centar Komunist, Narodna knjiga, Rad.
- *Istorija Saveza komunista Bosne i Hercegovine, knj. I*. 1990. Sarajevo: Institut za istoriju u Sarajevu, NIŠRO Oslobođenje, OOUR Izdavačka djelatnost.
- *Istorijske pretpostavke republike Bosne i Hercegovine*. 1968. u: *Prilozi 4*. Sarajevo: Institut za istoriju.
- Kamberović H. 2006. “Najnoviji pogledi na Drugi svjetski rat u Bosni i Hercegovini” u: *60 godina od završetka Drugog svjetskog rata – kako se sjećati 1945. godine – zbornik radova*. Sarajevo: Institut za istoriju.
- Kamberović H. 2007. “Između kritičke historiografije i ideološkog revizionizma” u: *Revizija prošlosti na prostorima bivše Jugoslavije – zbornik radova*. Sarajevo: Institut za istoriju.
- Karabegović O. 1988. *Bosanska krajina nepresušni izvor revolucionarnih snaga*. Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar.
- Kreso M. 2007. “Obnova državnosti najznačajnija tekovina Narodnooslobodilačkog rata u Bosni i Hercegovini” u: *Bosna i Hercegovina prije i nakon ZAVNO-BiH-a – zbornik radova*. Posebna izdanja ANUBiH 124. Odjeljenje društvenih nauka 37. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti BiH.
- Kržišnik-Bukić V. 1996. *Bosanska identiteta med preteklostjo in prihodnostjo*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.

- Kržišnik, Bukić V. 1997. *Bosanski identitet između prošlosti i budućnosti*. Sarajevo: Bosanska knjiga.
- Kržišnik-Bukić V. 2003. “Historijske i historiografske kontroverze i dileme nacionalnog nominiranja u Bosni i Hercegovini”. u: *Prilozi 32*. Sarajevo: Institut za istoriju.
- Kržišnik-Bukić V. 2007. “ZAVNOBiH u novembru 2003. – jubilej i/ili ‘jubilej?’” u: *Bosna i Hercegovina prije i nakon ZAVNOBiH-a – zbornik radova*. Posebna izdanja ANUBiH 124. Odjeljenje društvenih nauka 37. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti BiH.
- Kuljić T. 2002. *Prevladavanje prošlosti: Uzroci i pravci promene slike istorije krajem XX veka*. Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji.
- Lovrenović D., Sućeska A., Tepić I. i Azinović V. 1991. *Istina o Bosni i Hercegovini – činjenice iz istorije Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: Altermedia.
- Macić B. 2007. “Agresija na Bosnu i Hercegovinu – negacija ZAVNOBiH-a”. u: *Bosna i Hercegovina prije i nakon ZAVNOBiH-a – zbornik radova*. Posebna izdanja ANUBiH 124. Odjeljenje društvenih nauka 37. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti BiH.
- Masleša V. 1956. *Dela II. Muslimansko pitanje*. Sarajevo: Svjetlost.
- Minić M. 1993. *Oslobodilački ili građanski rat*. Novi Sad: Agencija “Mir”.
- “Nauka u Bosni i Hercegovini – stanje i perspektive”. 1972. u: *Pregled – časopis za društvena pitanja, br. 6*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu.
- Otašević D. 2007. “Političke i organizacione pripreme održavanja ZAVNOBiH-a”. u: *Bosna i Hercegovina prije i nakon ZAVNOBiH-a – zbornik radova*. Posebna izdanja ANUBiH 124. Odjeljenje društvenih nauka 37. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti BiH.
- Pavlović K. S. 1996. “Jugoslavija 1918-1991. Poraz jednog identiteta i jedne nestabilne političke kulture”. u: *Istorija XX veka 1/1996*. Beograd: Institut za savremenu istoriju.
- Pejanović M. 2006. “Titova vizija državnosti Bosne i Hercegovine u jugoslovenskoj federaciji (1943-1980)”. u: *Tito i Bosna i Hercegovina – zbornik radova*. Sarajevo: Savez društava Tito u Bosni i Hercegovini.
- Perović L. 1998. “Dva značajna istoriografska dela. Povodom drugog izdanja knjige Branka Petranovića *Istoričar i savremena epoha* i dvotomnog dela Đorđa Stankovića i Ljubodraga Dimića *Istoriografija pod nadzorom*”. u: *Istorija XX veka 1/1998*. Beograd: Institut za savremenu istoriju.
- Perović L. 1985. *L’histoire sous surveillance. Science et conscience de l’histoire*. Paris: Calman – Lévy.

- Petranović B. 1994. *Istoričar i savremena epoha*. Beograd: Vojska.
- Petrović R. 1983. “Neka pitanja poslijeratnog razvoja istoriografije o Bosni i Hercegovini (1945-1982)”. u: *Savjetovanje o istoriografiji Bosne i Hercegovine (1945-1982)*. Posebna izdanja ANUBiH, knj. LXV. Odjeljenje društvenih nauka 12. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti BiH.
- Petrović V. 2007. “(Ne)legitimni revizionizam: pravo i (pseudo)istoriografske revizije na zapadu i istoku”. u: *Revizija prošlosti na prostorima bivše Jugoslavije – zbornik radova*. Sarajevo: Institut za istoriju.
- *Problemi državno-pravnog položaja i uređenja Bosne i Hercegovine 1878-1945. – zbornik radova*. 1994. Sarajevo:
- Pucar Đ. S. 1981. *Sjećanja II*. Sarajevo: Odbor za obilježavanje revolucionarnog lika i djela Đure Pucara Starog.
- Purivatra A. 1969. *Nacionalni i politički razvitak Muslimana*. Sarajevo: Svjetlost.
- Purivatra A. 1984. “AVNOJ i nacionalna afirmacija Muslimana”. u: *AVNOJ i savremenost – zbornik radova*. Sarajevo: Institut za proučavanje nacionalnih odnosa Marksističkog studijskog centra CK SKBiH “Veljko Vlahović”.
- *Rasprave o nacionalnom identitetu Bošnjaka – zbornik radova*. 2009. Sarajevo: Institut za istoriju.
- Redžić E. 1989. *Nacionalni odnosi u Bosni i Hercegovini 1941-1945. u analizama jugoslovenske istoriografije*. Sarajevo: ANUBiH, DES.
- Redžić E. 1998. *Bosna i Hercegovina u Drugom svjetskom ratu*. Sarajevo: OKO, Akademija nauka i umjetnosti BiH.
- Redžić E. 2000. *Sto godina muslimanske politike u tezama i kontroverzama istorijske nauke. Geneza ideje bosanske, bošnjačke nacije*. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine i Institut za istoriju.
- Redžić E. 2001. a. *Ogledi iz antiistorije*. Sarajevo: Krug 99.
- Redžić E. 2001. b. *Anto Babić – čovjek i djelo (1899-1974)*. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti BiH.
- Redžić E. 2007. “ZAVNOBiH – nedovršena istorija Bosne i Hercegovine”. u: *Bosna i Hercegovina prije i nakon ZAVNOBiH-a – zbornik radova*. Posebna izdanja ANUBiH 124. Odjeljenje društvenih nauka 37. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti BiH.
- *Revizija prošlosti na prostorima bivše Jugoslavije – zbornik radova*. 2007. Sarajevo: Institut za istoriju.

- *Savjetovanje o istoriografiji Bosne i Hercegovine (1945.1982)*. 1983. Posebna izdanja ANUBiH knj. LXV. Odjeljenje društvenih nauka 12. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti BiH.
- Softić S. 2000. *Pravna priroda rata u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Vijeće kongresa bošnjačkih intelektualaca.
- *Stvaranje i razaranje avnojevske Jugoslavije – zbornik radova*. 1996. Beograd: Društvo za istinu.
- Suljević K. 1981. *Nacionalnost Muslimana između teorije i politike*. Rijeka: Otkar Keršovani.
- *60 godina od završetka Drugog svjetskog rata – kako se sjećati 1945. godine – zbornik radova*. 2006. Sarajevo: Institut za istoriju.
- Trnka K. 1990. “Savez komunista Bosne i Hercegovine u izgradnji i razvoju socijalističkog samoupravljanja (1964-1984) – osnovna obilježja razvoja obrazovanja, nauke i kulture” u: *Istorija Saveza komunista Bosne i Hercegovine, knj. II. 199-205.* Sarajevo: Institut za istoriju u Sarajevu; NIŠRO “Oslobođenje” OOUR Izdavačka djelatnost.
- Trnka K. 2000. *Konstitutivnost naroda*. Sarajevo: Vijeće kongresa bošnjačkih intelektualaca.
- Trnka K. 2007. “Deklaracija ZAVNOBiH-a o pravima građana Bosne i Hercegovine – istorijski značaj i aktuelnost”. u: *Bosna i Hercegovina prije i nakon ZAVNOBiH-a – zbornik radova*. Posebna izdanja ANUBiH 124. Odjeljenje društvenih nauka 37. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti BiH.
- Vodušek Starić J. 2006. *Kako su komunisti osvojili vlast*. Zagreb: Naklada Pavičić.
- *ZAVNOBiH – Deklaracija o pravima građana Bosne i Hercegovine – zbornik radova*. 2000. Sarajevo: GO SUBNOAR BiH, ANUBiH, SO Sanski Most.
- *ZAVNOBiH i izgradnja bosanskohercegovačke državnosti*. 1970. Sarajevo:
- Zečević M. 1992. “Ideološke osnove jugoslovenskih unutrašnjih razgraničenja”. u: *Istorija XX veka, 1-2/1992*. Beograd: Institut za savremenu istoriju.

Summary

A REVIEW OF THE HISTORIOGRAPHIC PRODUCTION ABOUT ZAVNOBiH

A historiographic heritage was created on the example of ZAVNOBiH which can in relation to this subject be simply reduced to question of ideology and denial, from an apologetic attitude towards the act itself, its role and results, especially as a point of continuity in a new beginning, to a nihilistic denunciation of all variants which were treated quantitatively more by journalists of all colours rather than historians.

Comparing the historiographic production on this subject with the political changes in the SFRY, regarding the process of strengthening of republican individualities, and thereby the statehood of Bosnia and Herzegovina as well, it is evident that scientific motives for the research and study of ZAVNOBiH during the 1960-ies moved along with these tendencies.

The division of a unitary course of affirmation of ZAVNOBiH in historiographic literature into many points from the 1980-ies, along with deep and complex changes in SFRY and in Bosnia and Herzegovina, shows that the different understanding of this historiographic problem as a political one, an apparition and process of long duration. While the whole baggage of the "new approach" swayed on the watershed fascism – anti-fascism, new contributions appeared whose research results do not negate the basic values of a complex problem which we can cumulatively call ZAVNOBiH, and which have different evaluations of the event, personalities and other involved subjects, their activities in this very complex and eventful period with important and long-lasting consequences, but this is a methodological appearance which respecting and questioning facts based on its understanding of philosophy of history analyses and concludes.

Key words: ZAVNOBiH, AVNOJ, Bosnia and Herzegovina, Yugoslavia, statehood, politics, historiography, bibliography